

Назад у неизвесност: Повратак југословенских емиграната у Југославију 1945–1951

АПСТРАКТУМ: У чланку је анализиран процес повратка југословенских емиграната у Југославију од краја Другог светског рата до почетка 1950-их година. Испитиван је и начин на који је југословенска јавност информисана о повратку емиграната. Рад је базиран на документима Архива Југославије и текстова дневног листа „Борба“.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Југославија, емигранти, повратак*

Масовна емигрирања становништва са простора бивше Југославије, условљена економским и политичким разлозима, представљала су једну од најважнијих демографских појава у историји југословенске државе. Са југословенских простора се емигрирало у прекоокеанске земље, а од 60-их година 20. века кључни правци миграција били су усмерени ка земљама Западне Европе.

Југословенске власти после Другог светског рата нису располагале прецизним подацима о броју југословенских исељеника. Средином 50-их година процењивано је да је у иностранству живело око милион људи са југословенских простора.¹ Огромна већина југословенских исељеника живела је у првим деценијама после Другог светског рата у Сједињеним Америчким Државама и Канади.²

Традиционални путеви исељавања нису прекинути ни после Другог светског рата. У елаборату „Југословенско исељеништво и емиграција у Јужној и Северној Америци“ из 1961. године оспорена је претпоставка да исељеништво изумире и закључено да се југословенска економска емиграција „подмлађује на различите начине“. Као илустрација те тврдње наведен је податак да је у периоду 1946–1952. године у Канаду досељено скоро 7.000 емиграната из Југославије, а да је од 1952. до 1959. године још око 15.000 Југословена имигрирало у Канаду. Док је већина оних који су до 1952. го-

---

¹ АЈ, Архив Јосипа Броза Тита – Кабинет Председника Републике (837), II-9-а, др Љубо Леонић, Меморандум о исељеничкој проблематици, 20. фебруар 1954, АЈ, 837- II-9-а, Наши исељеници.

² АЈ, 837- II-9-а, Наши исељеници.

дине емигрирали у Канаду квалификована као политичка емиграција, Југословени који су се у Канаду доселили између 1952. и 1959. године означени су у наведеном документу као економски емигранти. Према процени изне-тој у елаборату у САД се од завршетка Другог светског рата до краја 50-их година доселило између 45.000 и 50.000 Југословена.³

И поред тога што је после Другог светског рата настављена традиција емигрирања на Запад, током првих послератних година дошло је и до ми-грирања у супротном смеру. Према подацима, у периоду 1945–1951. године у Југославију се из иностранства вратило преко 16.000 југословенских еми-граната, при чему се више од 10.000 емиграната у Југославију вратило то-ком 1947. и 1948. године. Највише исељеника вратило се из Сједињених Америчких Држава, Канаде, Аустралије и Француске. Појачани повратак исељеника у првим послератним годинама коинцидирало је са снажном кам-пањом југословенских власти за организовани повратак југословенских исе-љеника. Са друге стране нагли пад броја југословенских исељеника који су се одлучили на повратак временски се подударио са престанком кампање за репатријацију.⁴

Кампања за повратак исељеника укључивала је различите видове ма-теријалне подршке исељеницима-повратницима. Та помоћ обухватала је, између осталог, прихват и смештај повратника, као и изградњу стамбених објеката за бивше емигранте. Повратници су на име накнаде за унета девиз-на средства добијали износ у динарској противвредности, као и бонове намењене куповни производа по нижим ценама. Југословенске власти су у одређеним случајевима урачунавале у радни стаж време запослења исељ-еника-повратника. Исељеницима који су у иностранству стекли право на пензију, а која се није исплаћивала услед непостојања „споразума о тран-сферу“, признавано је право на добијање привремене пензије.⁵

Југословенске власти су у периоду кампање за повратак исељеника учествовале и у организовању транспорта емиграната-повратника. У тексту *Борбе* из августа 1948. наведено је да су у ту сврху коришћени бродови „Радник“ и „Партизанка“, који су се налазили у саставу југословенске трго-вачке морнарице. Њима су у Југославију превожене групе југословенских емиграната из најудаљенијих крајева света.⁶

У југословенским изворима констатовано је, међутим, да су економски проблеми у Југославији током првих послератних година онемогућили југо-словенским властима да интензивније подрже репатриране емигранте, те да повратницима нису пружени „ни приближно слични услови живота у односу

---

³ АЈ, 837- II-9-а, Југословенско исељеништво и емиграција у Јужној и Северној Америци.

⁴ АЈ, 837- II-9-а, Наши исељеници; АЈ, 837- II-9-а, Информација о исељеничким пита-њима, 11. децембар 1959.

⁵ АЈ, 837- II-9-а, Информација о исељеничким питањима, 11. децембар 1959.

⁶ *Борба*, 24. август 1948.

на оне у којима су они живели до тада“.⁷ Појавили су се проблеми у обезбеђивању смештаја за повратнике с обзиром на недовољна средства за изградњу станова. Већи број емиграната који су се крајем четрдесетих и почетком педесетих година вратили у Југославију био је суочен са проблемима у налажењу посла, а тешкоће су се јављале и приликом регулисања радног стажа. Ти проблеми довели су до незадовољства емиграната, због чега је велики број повратника поново емигрирао у земље из којих су дошли.⁸

Југословенске власти су повратак емиграната настојале да искористе за промоцију резултата сопствене политике. Према Предрагу Марковићу, југословенски режим је сматрао да је економска емиграција неспојива са револуционарним реформама југословенског друштва. Полазило се од претпоставке да је социјалистичко друштво најбоље од свих, због чега је оно морало да привлачи људе а не да их приморава на одлазак. Одлазак на рад у иностранство сматран је у првим послератним годинама карактеристиком пропалих друштава.⁹ Режим у Југославији је из тих разлога настојао да прикаже организовани повратак исељеника крајем 40-их и почетком 50-их година као потврду југословенског напретка и бесперспективности на западној страни гвоздене завесе. Централна идеја пропагандне кампање која је пратила повратак исељеника била је теза да се емигранти враћају зато што се у социјалистичкој Југославији живи боље у односу на капиталистичке земље у којима су исељеници до тада боравили и радили. Поред тога југословенској јавности је наглашавањем чињенице да се део исељеника вратио сугерисана предност нове, социјалистичке Југославије у односу на Југославију између два рата.

Југословенски пропагандни апарат је причу о исељеницима-повратницима уклопио у већ формиран систем представа о ситуацији у Југославији и свету. У првим послератним годинама у југословенским медијима доминирала је изразито негативна слика Запада, што је одговарало тадашњој спољнополитичкој оријентацији Југославије. Југославија је од завршетка Другог светског рата до сукоба са Коминформом била чврсто политички и идеолошки повезана са Москвом. Отуда је за југословенску пропаганду до краја четрдесетих година било карактеристично обрачунавање са супротстављеним блоком. Југословенски медији су интензивно оспоравали демократски карактер западних друштава, а инсистирало се и на материјалним проблемима нижих слојева, уз често навођење екстремних примера.¹⁰

Таква слика Запада садржана је и у коментарисању повратка дела југословенских исељеника у Југославију крајем 40-их и почетком 50-их година. Информације о повратку емиграната у Југославију требало је да увере југо-

---

⁷ АЈ, 837- II-9-а, АЈ, 837- II-9-а, Информација о исељеничким питањима, 11. децембар 1959.

⁸ АЈ, 837- II-9-а, Наши исељеници.

⁹ Предраг. Ј. Марковић, *Београд између и Истока и Запада 1948–1965*, Београд 1996, 255–256.

¹⁰ *Исто*, 113–122.

словенску јавност у предности система у социјалистичкој Југославији у односу на свет капитализма, из кога су се емигранти враћали. У том циљу живот и рад исељеника у земљама у које су имигрирали сликан је најмрачнијим нијансама. При том је изостављана било каква позитивна чињеница која би бацила сенку сумње на црно-белу слику света коју је требало створити.

У извештајима о југословенским емигрантима-повратницима наглашаван је њихов тежак живот на Западу. У *Борби* од 22. фебруара 1948. најоштрије су критиковани услови живота и рада страних радника у Аустралији. У изјави емигранта-повратника нема ниједне позитивне чињенице о животу у Аустралији. Нејасно је, међутим, у којој мери је његова огорчена изјава прецизно пренета, односно да ли је у циљу постизања пропагандног ефекта након то „појачана“. Рудар који се пред Други светски рат иселио из Црне Горе причао је за *Борбу*, по свом повратку у Југославију, о немогућности запослења без знања енглеског језика, о тешком послу дрвосече, „бедном животу“, „кори хлеба“ коју је требало „крвљу зарадити“. Рудар из Црне Горе је говорио и о неподношљивим условима рада, а у тексту *Борбе* његова критика неодговарајуће лекарске неге радника пренета је на следећи начин: „Лекара није било у близини када би се десила нека тешка несрећа или завладала епидемија (...) Многи радници су у очајању извршили самоубиство.“¹¹

Сличан приказ живота и рада емиграната у Аустралији али и на Новом Зеланду налазимо и у чланку *Борбе* из априла 1948. поводом повратка исељеника из ових земаља у Југославију. Као и у претходном тексту, и у овом чланку лист је најцрњим бојама приказао боравак југословенских исељеника у Аустралији и на Новом Зеланду. Кључне речи су глад, мука, патња, беда. Поново је изостао било какав позитиван детаљ о животу радника у ове две земље, који би могао да код читаоца пољуља наметнути став према капиталистичком друштву: „Живот исељеника био је испуњен патњом и бедом. Златна брда нису била ништа друго до попрште безобзирне експлоатације и неправде. Пролазиле су године у мучном, најамном раду у непроходним аустралијским шумама, влажним рудницима. Патили су наши људи продавајући своју радну снагу у бесцење, да би могли одржати голи живот (...) Живот исељеника од доласка у Аустралију почињао је обично на исти начин: незапосленост, глад, дугови – бедан живот најамника.“¹²

На исти начин стварала се и слика о животу емиграната у Америци. Почетком јула 1948. *Борба* је објавила писмо југословенског исељеника који се припремао за повратак у Југославију. У писму је најоштрије критикован положај радника у САД. У тексту је наведено да се радници у Сједињеним Америчким Државама масовно отпуштају, а да се онима који су задржали посао смањују плате. Онај који је успео да уштеди „који долар“, наводи се даље у писму, морао је да сада потроши уштеђевину „и чека боља времена, ако прије не умре од глади“. Посебно је критикована капиталистичка

¹¹ *Борба*, 22. фебруар 1948.

¹² *Борба*, 7. април 1948.

структура америчке привреде. „Богатство“ у САД припада само „богаташима, власницима земље, фабрика, рудника и осталих богатстава“, те да се „раднички живот и благостање“ налазе у њиховим рукама. Аутор писма и лист *Борба* су ради појачавања негативне слике о животном стандарду у САД посегнули за бизарним примером. У писму је наведен случај „удовице погинулог рудара са четворо ђеце“ која „не може више да подноси биједу своје ђеце и нуди преко новина у Детроиту своје око за 500 долара“. Аутор писма даље примећује да је америчка штампа игнорисала тај случај, тумачећи то тиме да је тако нешто у Америци „свакодневна појава о којој није вриједно писати“.¹³

У текстовима о исељеницима-повратницима није критиковано само стање у далеким, прекоокеанским земљама. Априла 1952. године у *Борби* је објављен чланак о прихватилишту у Словенији у коме су били смештени емигранти који су се вратили у Југославију. Текст је састављен од исповести бивших исељеника о „њиховом тешком животу у туђини“. Овог пута критике су се односиле на земље Западне Европе. У исказима емиграната није било ниједног позитивног става о земљама из којих су се исељеници вратили, па се тако и овај текст уклопио у конструисану слику живота на Западу. Објављена је и изјава исељеника-повратника у којој је бивши емигрант тврдио да се током боравка у неколико западноевропских земаља суочавао са ксенофобним ставовима домаћина: „Увек запостављен, вређан гледан попреко, са мржњом. Даје нам се све најгоре, најпрљавија запослења и то онаква на којима се за неколико година изгуби здравље. За болесног се нико више не брине, па се може на улицама просто липсати од глади.“¹⁴

Теза о ниском животном стандарду у Западној Европи подвучена је, додуше успут и у блажој форми, и приликом разговора Јосипа Броза Тита са представницима југословенских исељеника у Француској септембра 1949. године. Овог пута се није радило о исељеницима који су се вратили у Југославију, већ о делегацији југословенских емигрантима у Француској, који су посетили Југославију. Током разговора са Титом исељеници су приметили да је највиша пензија у Француској једнака најнижој пензији у Југославији, те да инвалиди у Француској добијају годишњу помоћ „са којом је два могу да живе месец дана“.¹⁵

Југословенски пропагандни апарат није занемаривао класни приступ приликом описа животног стандарда и положаја радника на Западу. У извештају *Борбе* о повратку групе од око 200 југословенских исељеника из Аустралије и Новог Зеланда у Југославију почетком 1949. године оштро су критиковане пристанишне власти у Оукленду (Нови Зеланд) због одуговлачења са дозволом да брод исплови. Према наводима у тексту пристанишне власти су сматрале да је на брод укрцан терет „који није дозвољен по њихо-

¹³ *Борба*, 2. јул 1948.

¹⁴ *Борба*, 9. април 1952.

¹⁵ *Борба*, 10. септембар 1949.

вим прописима“. Проблем је отклоњен, наводи *Борба*, захваљујући класној солидарности пристанишних радника: „Тада се показала солидарност енглеских пристанишних радника са нашим исељеницима. Радници су изјавили да они неће да истоваре брод и запретили су штрајком ако се и даље остане при покушају да се праве сметње нашем броду (...) Пре поласке Партизанке (југословенски брод којим су превозени исељеници-повратници – П. Д.) на брод је дошао пристанишни радник Роберт Д. Хенсон. Он је команданту предао две мале дрвене пепеларе, ручни рад, са утиснутим шкољкама и замолио га да их, кад се врати брод у Југославију, пошаље маршалу Титу. У писму маршалу Титу он је написао: Молим Вас немојте судити о моме народу по акцијама мањине...“¹⁶

Насупрот најоштријим критикама положаја радника и животног стандарда у земљама из којих су се исељеници током првих послератних година враћали, стање у Југославији је у новинским извештајима о повратку емиграната представљано идилично. Док су земље капиталистичког света приказиване као земље беде у којима радници гладују, Југославија је представљена као земља сигурности и развоја. Исељеници из Аустралије и Новог Зеланда су се, после живота „испуњеног патњама и бедом“, пише *Борба*, вратили у своју „препорођену домовину“: „После потуцања по туђини, њих очекује светлији и богатији живот, а наша свенародна битка за Петолетку добија нове борце, пуне одушевљења и љубави за наш пут – пут напретка и процвата Југославије.“¹⁷

Идилична слика стања у послератној Југославији представљена је и у тексту о групи југословенских емиграната у Канади, који се враћају у „препорођену домовину“. Југославија је представљена као земља сигурности, у којој се радници не суочавају са егзистенцијалним проблемима: „Они (исељеници – П. Д.) се сада враћају у нову Југославију, где је власт у рукама народа, где рада и хлеба има за свакога ко жели радити и где је осигурана будућност за радног човека.“¹⁸

Септембра 1949. *Борба* је у поменутом чланку о разговору Јосипа Броза Тита са југословенским исељеницима у Француској пренела одушевљење једног члана делегације резултатима обнове и изградње земље: „У Загребу смо (...) поред осталог видели и творницу Раде Кончар. Видели смо крај малих предратних зграда огромне новоподигнуте фабричке зGRADE. Ја сам, пре него што сам отишао у Француску, радио у близини те старе фабрике и онда је за моје појмове то била велика фабрика. А сада видим да је у новој Југославији за пет године изграђено педесет пута више него у старој за двадесет. Као грађевински радник ја сам четири године радио на аутопуту од Цриквенице до Сушака и све у свему ми смо тада изградили око петнаест километара. Тада нам је то изгледало (као) добар резултат. Зато данас, кад

¹⁶ *Борба*, 26. фебруар 1949.

¹⁷ *Борба*, 7. април 1948.

¹⁸ *Борба*, 15. јун 1947.

сам дошао на аутостраду Братство-јединство не могу да замислим, иако верујем, да ће за годину дана бити изграђено 240 километара широког модерног коловоза.¹⁹

Уз величање достигнућа социјалистичког развоја Југославије није пропуштено да се нагласи дисконтинуитет у односу на „версајску“ Југославију. Поводом повратка групе југословенских исељеника у Канади 1947. године уредник *Српског гласника* у Торонту подвукао је разлику између нове Југославије и Југославије у међуратном периоду: „Наша радост је права и пуна радост зато што ми не долазимо у бившу тиранску Југославију која нас је са рођених наших огњишта широм света растерала, већ долазимо у Титову Југославију, у којој су наши народи коначно дошли до своје слободе и својих права.“²⁰

Важан елемент извештаја о повратку исељеника у Југославију био је наглашавање њиховог патриотизма односно њихове високе мотивисаности да помогну обнову и изградњу земље. Поводом повратка групе исељеника из Канаде у чланку *Борбе* из јуна 1947. констатовано је да се исељеници „враћају у слободну Федеративну Народну Републику Југославију, испуњени вољом да допринесу (...)обнови и изградњи своје земље и (...) извршењу Петогодишњег плана, који ће осигурати бољи живот југословенским народима.“²¹

У другом чланку из јуна 1947. о повратку југословенских исељеника из Канаде *Борба* је пренела речи „члана Вијећа канадских Јужних Словена“ о спремности повратника да се укључе у рад на реализацији Петогодишњег плана: „Ми смо за капиталистичку производњу дали своју младост. Али са нама долазе наши омладинци, који неће радити за туђина, већ за своју земљу.“²² На сличан начин о жељи исељеника-повратника да допринесу развоју Југославије говорио је у писму *Борби* исељеник који се средином 1948. спремао на повратак из Канаде: „Па зар ми да остајемо по страни. Само да вам одобравамо, а ништа да не допринесемо остварењу највећег пројекта који је последице Совјетског Савеза икад започет у интересу радног народа. Па у чему би се онда састојала наша љубав и оданост према родној грудии? Чиме би ту љубав могли да докажемо?“²³

Ентузијазам бивших повратника, који је наглашаван у новинским извештајима о њиховом повратку, нашао се на испиту када су се они непосредно упознали стање у Југославији. Део повратника одлучио је да поново емигрира.²⁴ Онима који су остали преостало је да се реинтегришу у југословенско друштво и адаптирају се на југословенску реалност, што, међутим,

¹⁹ *Борба*, 10. септембар 1949.

²⁰ *Борба*, 16. новембар 1947.

²¹ *Борба*, 2. јун 1947.

²² *Борба*, 18. јун 1947.

²³ *Борба*, 2. јул 1947.

²⁴ АЈ, 837- II-9-а, Наши исељеници.

није значило да су у потпуности били задовољни ситуацијом у Југославији. Средином 60-их година један исељеник-повратник из Аргентине хвалио је на оснивачкој скупштини Општинског одбора Матице исељеника у Кикинди социјалистички режим у Југославији, али је указао и на озбиљне проблеме животног стандарда радника, стања у здравству и положаја пољопривредника у Југославији: „У болницама лекари примају велике плате, а не воде довољно рачуна о болесницима. Шта ће једном човеку 200.000 динара месечно – да се капиталише? Увек се каже да ће се то исправити. А нама већ очи испалоше чекајући кад ће да се исправи, а ништа не видимо. Радник има врло малу плату. Од тога не може да се живи. Срећа што има потрошачких кредита, иначе не знам како би живели. Пољопривредни произвођачи веома тешко живе. Ко има 17 кј земље и радну снагу тај добро живи и може да заради милионе. Али онај ко има мало земље није га мајка родила да може да живи. Порез је велики, треба га платити унапред. Зашто се порез не плаћа на крају године.“²⁵

---

²⁵ АЈ, 837- П-9-а, Запажања једног исељеника-повратника (Из Одељења за информације и документацију ЦК СКЈ), 11. јул 1964.